

ВПЛИВ ПРОБЛЕМИ ЧОРНОМОРСЬКИХ ПРОТОК НА ВИТОКИ РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКОГО СОЮЗУ 1891–1893 рр.

У статті досліджується проблема витоків російсько-французького союзу. Особлива увага звертається на вплив суперечностей щодо "східного питання" та проблеми Проток на налагодження союзницьких відносин між двома державами.

The problem of sources of russian- french union is explored in the article. The special attention applies on influencing of contradictions in relation to a "east question" and problem of Straits on adjusting of relations between two states.

Проблема формування міжнародних союзів в останній третині XIX – на поч. XX ст. є актуальною для сучасної історичної науки з огляду на те, що відносини між цими альянсами, як і взаємодія партнерів всередині згаданих утворень, стали чинниками, котрі зумовили, зрештою, виникнення Першої світової війни, яка суттєво змінила історію людства. Одним з каталізаторів згаданих процесів була боротьба великих держав за контроль на Чорноморськими протоками. Цей фактор змушував вже у 70-х-90-х рр. XIX ст. великі держави шукати партнерів, ініціювати укладання угод й, водночас, турбуватись про ослаблення інших конкуруючих з ними міждержавних утворень.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених зовнішній політиці Франції та Росії останньої третини XIX ст. загалом і формуванню російсько-французького союзу зокрема, в них немає єдиної точки зору на витoki, головні причини утворення цього альянсу. Особливо помітна різниця в підходах між, з одного боку радянською, російською, а з іншого – західною історіографіями. Однією з найбільш характерних ґрунтовних робіт радянських істориків, що досліджували російсько-французьке зближення у 80-х-90-х роках XIX ст. є монографія А.З.Манфреда "Утворення російсько-французького союзу". Незважаючи на значний масив використаних, як російських, так і французьких архівних документів робота цього автора, значною мірою, знецінюється тим, що він апіорі поставив собі за мету, як про це говориться в передмові, показати традиції тогочасних партнерських радянсько-французьких відносин й ще більш детально обґрунтувати свою тезу, висловлену біля чверть століття до цього, щодо того, що російсько-французька угода не була зумовлена "східним питанням" та балканськими справами. На думку А.З.Манфреда те, що частина європейських істориків наполягала на цьому твердженні було зумовлено бажанням, прямо чи опосередковано, реабілітувати кайзерівську Німеччину й відвести від неї, принаймі частково, провину за початок Першої світової війни [10].

Однак, з іншого боку, заперечення важливості саме "східного питання" для російсько-французького зближення й применшення, таким чином, імперських амбіцій Росії було схожим вже на бажання радянських істориків реабілітувати царську монархію й приховати ту частину провини, котру вона несе за початок руйнівної війни 1914-1918 рр. Така тенденція є досить знаковою для радянської історіографії другої половини XX ст., оскільки в умовах холодної війни, жорстокого протистояння між СРСР та країнами Заходу бралися на озброєння й сприймалися швидше як позитив агресивні, експансіоніські традиції імперії Романових. Тотожних підходів дотримувались В.М.Хвостов, Е.Ш.Мурзаєва, С.К.Бушуєв та інші [2; 11; 22].

Чому так важливо для вищезгаданих дослідників було те чи тягнуться корені російсько-французького союзу із "східного питання"? Адже є доконаним фактом, що й довів загальноновизнаний фахівець з цієї проблеми академік С.Сказкін, що для Петербурга основою, серцевиною цього

питання була боротьба за протоки Босфор та Дарданелли, тобто прагнення росіян захопити частину території іншої держави. Досить очевидно, що балканська політика Росії була зумовлена також саме цим фактором, оскільки значних економічних інтересів на тому півострові Петербург не мав [19]. Той міф, що російський уряд турбувався про інтереси пригноблених османами братів-слов'ян був розвіяний вже у 80-х роках XIX ст., коли російський царизм виступив проти воз'єднання Болгарії, тобто приєднання до болгарської держави Східної Румелії, котра, згідно рішень Берлінського конгресу, ще залишалась під османською владою [4, с.336; 32, р.222-227].

Що цікаво, сучасна російська історіографія, після деякого вільнодумства 90-х рр., в умовах зародження вже нового протистояння між путінською "керованою демократією" та західним світом почала активно шукати коріння цього конфлікту ще в XIX – на поч. XX ст. коли така собі цнотлива, духовна Росія, борючись за свої життєво необхідні національні інтереси чи допомагаючи пригнобленим братам-слов'ян щораз зіштовхувалась із меркантильними, агресивними західними загарбниками. Як приклад таких підходів значної частини російських дослідників є теза О.І.Шмельової про те, що вже у XIX ст. західні держави у балканських справах користувалися "військово-силовим мисленням", котре успадкували США та НАТО у XX – на початку XXI ст. [20]. Схожі висновки зустрічаються в роботах Т. Лаврової, А.В.Болдирева, Н.С.Кіняпіної та інших [1; 6; 9].

Стосовно західних істориків на зразок Г.Л.Клейтона, А.Едвардса, Г.Кіссінджера, Б.Єлавіч, то вони вважають причиною дестабілізації міжнародних відносин й, в перспективі, початку світової війни саме агресивну політику Росії, зокрема на Балканах зумовлену традиційним посягом до оволодіння Босфором та Дарданеллами [5; 7; 24; 31].

З вищезгаданого матеріалу можна зробити висновок, що досить неоднозначною, дискусійною проблемою для істориків є те чи було "східне питання", включно з боротьбою за Чорноморські протоки, одним з факторів, котрі зумовили російсько-французьке зближення в кінці 80-х на поч. 90-х рр. XIX ст., укладання союзу між двома державами і як наслідок докорінну зміну конфігурації системи міжнародних союзів. Відповідь на це питання намагається дати автор даної статті.

Російська зовнішня політика 70-х-80-х років XIX ст. вирізнялась жорстким прагматизмом з одного боку й короткозорістю з іншого. Незважаючи на прихильність російської суспільної думки до Франції, профранцузькі симпатії канцлера О.Горчакова [14], царський уряд наперекорні та протягом франко-німецької війни провів вигідну оборотку, обмінявши свою дипломатичну підтримку Пруссії на її сприяння скасуванню "нейтралізації Чорного моря", тобто ліквідації заборони Росії, згідно Паризького трактату 1856 р., тримати чорноморський військовий флот та будувати на узбережжі Чорного моря військові споруди [13; 18, с.103-107].

Австро-німецько-російський союз Трьох імператорів 1873, 1881, 1884 рр. мав, на думку царських можновла-

дців, забезпечити підтримку російському просуванню чи, як мінімум, збереженню статус-кво у балканських справах та "східному питанні", які цікавили Петербург, знову ж таки, в першу чергу можливістю зміцнення позицій в районі Босфору та Дарданелл й, зрештою, взяття під контроль цих Проток [32, с.176-178]. Адже, з розвитком капіталістичних відносин, саме ці водні артерії, будучи єдиним шляхом сполучення між Чорним та Середземним морями, стали воротами для російської торгівлі й, насамперед, все зростаючого експорту зерна з Північною Причорномор'я.

Однак, не лише, і не в першу чергу, економічними міркуваннями жила царська Росія. Будучи ослабленою внаслідок поразки в Кримській війні й економічно та фінансово відсталого від своїх західних конкурентів, вона виявилась неспроможною створити потужний сучасний флот, котрий міг би гарантувати безпеку причорноморського регіону. Можливість проходу британських броненосців через Протоки кидала в жах російський військовий істеблішмент в період загострення відносин між двома державами, як-то, наприклад, криза 1885 р., коли, як відповідь на російське просування в Середній Азії, британський уряд планував операції на Чорному морі [3, с.386-396]. Хоча Лондонська конвенція 1871 р. й забороняла прохід військових кораблів через Босфор та Дарданелли "доки Османська імперія знаходиться в мирі," [18, с.107-110], однак, британська дипломатія на Берлінському конгресі заявила, що розглядає угоди по Протокам не як солідарні зобов'язання їх підписантів один перед одним, а лише як сукупність угод кожного з учасників перед султаном [15, с.46-47]. Тобто, з цієї логіки випливало, що та ж Велика Британія могла на двосторонній основі дещо переглянути цю угоду чи, принаймі, по іншому розтлумачити її трактування й, таким чином, дещо "привідчинити" Протоки для флоту її величності. Хоча російська делегація в Берліні відчайдушно протестувала проти такої можливості, проте зерна страху були посіяні. Не даремно в австро-російсько-німецькій угоді 1881 р., Петербург, поступившись в інших питаннях, домогся однозначного, документально оформленого зобов'язання своїх партнерів підтримувати й захищати саме російське трактування угод по Протокам [32, р.199-201]. Що, до речі, О.Бісмарк й виконував і, більш того, підштовхував до цього ще й Австро-Угорщину [16, с.230-231].

Однак для Росії, як і для кожної імперії, недостатньо було турбуватись про захист, оскільки саме експансія є головною умовою існування таких державних утворень і суттю їх зовнішньої політики. Не був виключенням і чорноморський вектор зусиль царського уряду. Згідно програми воєнно-морського будівництва, виробленої російським морським відомством, чорноморський флот повинен був мати на озброєнні кораблі здатні виконувати завдання у Середземному морі та океанських водах [16, с.227]. Звідси, вочевидь, прослідковується завдання щодо просування агресії через Протоки до Східного Середземномор'я з метою завдати прикросців своєму головному супернику – Великій Британії на шляхах до її індійської колонії та отримання ласих шматків Османської імперії розпад якої, як тоді передбачалось світовою дипломатією, в лише справу часу.

Якщо "східна криза" 1875-1878 рр. розхитала по-трію угоду, посягла серйозні сумніви в її життєздатності, то болгарські події 1885-1887 рр. її знищили, коли, після трагікомічних помилок російської зовнішньої політики, Австро-Угорщина не утрималась від спокуси й порушила угоду про розмежування сфер впливу на Балканах, поширивши її на схід півострова, котрий, як стигле яблуко сам покотився до її рук.

Щоправда трирічна російсько-німецька угода 1887 р. дещо відтермінувала періорієнтацію царської зовнішньої політики. Проте, вона була неминучою через зміну у 1888 р. німецького кайзера і, як наслідок, відставку у 1890 р. О.Бісмарка – головного архітектора міжнародних союзів 70-х-80-х років XIX ст., до котрих були втягнені практично всі континентальні держави з метою ізоляції Франції. Наступники "залізного канцлера" не підтримали ініціативу росіян у продовженні вищезгаданої угоди, [25] яка забезпечувала Росії підтримку Берліна у збереженні статус-кво щодо Чорноморських проток, а Німеччині неможливість російсько-французької співпраці проти неї [18, с.267-270].

Після непродуктивного угоди 1887 р. з Німеччиною, за умов суперництва з Австро-Угорщиною на Балканах, Великою Британією на Середньому та Далекому Сході, для Росії вимальовувалась перспектива дипломатичної ізоляції. Природним союзником у цій ситуації, як було видно неозброєним оком, могла стати Франція, котра після поразки у війні 1870-1871 рр. досить швидко відновилась, як економічно, так і у військовому відношенні, однак перебувала в ізоляції завдяки дипломатичній майстерності О.Бісмарка, котрий обплів Європу "павутиною" союзів, що мали або антифранцузьку спрямованість як Троїстий союз [32, р.202-203] чи просто повинні були тримати держави в орбіті німецького впливу задля утримання їх від відносин з Парижем, як-то союз Трьох імераторів [18, с.126-134; 228-233].

Вочевидь французький політикум збагнув вигідну міжнародну кон'юнктуру, котра нарешті дозволяла його країні посилити власну безпеку і відновити статус першокласної світової держави. Таким чином, обидва партнери були потенційно готові й, більш того, вже прагнули потиснути один одному руки. Залишалось лише домовитись про це на обох баченнях вигідних для обох умов. Париж турбувала перманентна загроза з боку Німеччини й він був готовий за підтримку Петербурга у цьому питанні до кроків на зустріч в інших регіонах світу. Не потрібно довго розмірковувати щоб догадатись де Росія найбільше потребувала французької підтримки. Саме "східне питання" з Босфором та Дарданеллами було тим баришем, який царизм міг виміняти у Парижа за вищезгадані переференції на Рейні.

Франція, вже внаслідок свого географічного розташування, як сильна середземноморська держава, маючи потужний флот, користувалась впливом у Східному Середземномор'ї. Крім того, вона була незмінним учасником угод стосовно Чорноморських проток, починаючи ще з початку 40-х років XIX ст. [32, р.64; 18, с.23-36]. Нарешті, французький вплив у Османській імперії, котра тримала ці ключі від Чорного моря міг позмагатися, як з британським, так і все зростаючим німецьким. Таким чином, за логікою розвитку міжнародних відносин того періоду, ці два провідні європейські потуги були, якщо не приречені кинутись в обійми один одного, то мали, принаймі, чудові можливості укласти вигідну угоду.

Однак, проблемою для укладання взаємовигідної оборотки стало те, що Росія не була зацікавлена активно втручатись у франко-німецькі взаємини на Заході Європи, оскільки суттєвих інтересів вона там не мала, а лише могла, внаслідок цього, здобути надпотужного ворога в особі Німецької імперії, яка, до того ж, була її безпосереднім сусідом й, таким чином, створити вже собі проблеми на власних західних кордонах. З іншого боку, Франція традиційно розглядала Росію, як жорсткого конкурента у так званому "східному питанні", пов'язаному із поширенням впливу європейських держав у ослабленій Османській імперії. Маючи досить сильні позиції на Близькому Сході, вона, як і Велика Британія,

була занепокоєна можливістю просування російської експансії на Півень через Чорноморські протоки. Не даремно, коли у 1915 р. Лондон та Париж, задля того щоб утримати Росію у війні, таки погодились на передачу їй, після перемоги, Босфору та Дарданелл цей вимушений крок розглядався серед французьких дипломатів як такий, котрий може зруйнувати всю політику їхньої країни у "східному питанні", що вибудовувалася майже століття [16,с.333-335].

Отже, не зважаючи на те, що на початку 90-х рр. дві держави, розташовані на протилежних краях континенту, мали унікальну можливість домовлятися про обопільно вигідну співпрацю у обох сторін були певні застереження й російсько-французький союз міг народитись лише за умови досягнення дипломатіями двох країн ретельно виваженого компромісу.

Безумовно, балканські справи, "східне питання," разом з проблемою Проток не були єдиним фактором, котрий змусив Росію шукати противагу австро-німецько-італійському альянсу та Великій Британії. Існували інші важливі обставини, які зумовили вищезгадане зближення й, зрештою, союз двох держав. Серед цих передумов необхідно назвати все зростаюче кредитування французьким капіталом, як російської промисловості, так і держави загалом, а також вигідні контракти на закупівлю росіянами найсучаснішої французької зброї. Це відбувалося на фоні погіршення економічних відносин Росії з Німеччиною й навіть митних воєн 80-х – поч. 90-х рр. Також, необхідно врахувати традиційну орієнтацію більшої частини російської еліти на французькі культурні цінності, інтелектуальні зв'язки між двома народами. Російські можновладці брали до уваги й те, що у 1891 р. завершилось переозброєння французької армії за останнім словом військової техніки, перетворення кордону з Німеччиною у, як здавалось, надпотужну фортецю.

Ці всі чинники досить детально досліджені в працях радянських істориків тому не має потреби в даній статті їх детально аналізувати [10;11;12]. Лише необхідно наголосити, що саме вони складають фундамент, опорну конструкцію концепції виникнення франко-російського союзу вибудованої радянською історіографією другої половини ХХ ст., котра, як складається враження, всіляко применшувала агресивність російського імперіалізму й замовчували, чи більш того, виправдовувала його експансіоністські наміри й, зрештою, виводила з під відповідальності, як одного з винуватців Першої світової війни.

Звичайно, однієї з основних причин франко-російського єднання називалося існування Троїстого союзу, котрий загрожував, як Парижу, так і Петербургу. Однак, якщо загроза Франції була безпосередня й виходила від лідера, ключового фігуранта вищезгаданого альянсу, то Німеччина з Росією не мала помітних безпосередніх територіальних суперечностей схожих скажімо на кількохстолітню франко-німецьку колотнечу за Ельзас та Лотарингію чи причин для політичного конфлікту. Не забуваймо, що російські та німецькі імператори були досить близькими родичами. Та й автократична форма правління в обох державах зближувала дві монархії. Тому, Росії союз був потрібен не задля справедливого захисту своєї території, адже на неї ніхто не зазіхав. Ключова причина пошуку союзників полягала у створенні умов для подальшого просування російського ведмедя на Південь, до теплих морів. Саме тому радянські історики лише мимохідь звертали увагу на те, що Росія, незважаючи на інші фактори, потребувала союзу з Францією, насамперед, задля забезпечення своїх інтересів на Балканах, де, після фіаско російської політики в Болгарії у 80-х рр. ХІХ ст., вона

втрачала, принаймні тимчасово, важелі для впливу на питання Босфору та Дарданелл про важливість якого для Петербурга вже згадувалось [4,с.336].

При дослідженні цих проблем потрібно не замовчувати чи лише мимохідь згадувати про те, що на межі 80-х-90-х рр. для Петербурга складалась досить реальна загроза об'єднання у єдиний альянс його двох найзапекліших ворогів у балканських справах та "східному питанні". Йдеться про Середземноморську антанту 1887р. між Великою Британією, Австро-Угорщиною та Італією із залученням до співпраці й Іспанії [21,с.337-339; 32,р.229-230]. Таким чином, жажлива ситуація для російської дипломатії полягала в тому, що вже замість розмежування Балкан на російську та австро-угорську сфери впливу, що складало одне з ключових положень Союзу імператорів 80-х років ХІХ ст., був цілком ймовірним варіантом, що цей півострів поділять вже між Віднем та Лондоном. Тоді годі вже було навіть планувати взяття під контроль Босфору та Дарданелл, що, враховуючи чисельні проекти захоплення Проток [8], було мрією чи манією російської зовнішньої політики з якою може сперечатися лише прагнення встановити хрест над храмом Софії у Константинополі, перетвореним османами у мусульманську мечеть. Крім того, враховуючи співпрацю цих двох російських суперників ще й з двома іншими середземноморськими державами, складалась реальна загроза того, що Петербург опиниться не лише поза грою на Балканах та щодо проблеми Проток, але й загалом у "східному питанні". Тут вже було не до експансії. За такої ситуації доводилось турбуватися про збереження хоча б "статус-кво".

Не дивно, що темперамент російської дипломатії, багато в чому, визначався поведінкою, можливостями його головних супротивників на Сході. Звичайно, що, на той час, це була не Німеччина про агресивність якої щодо Росії вже у 90-х роках ХІХ ст. складала міфи радянські історики. Саме поведінка Відня та Лондона турбувала тоді найбільше російську еліту. Тому, надії на поступове внутрішнє послаблення Троїстого союзу, про яке посол Франції у Росії Антуан Лабуле доповів у серпні 1890 р. міністру іноземних справ Александру Рібо, децю гальмували ініціативність в петербурзьких кабінетах [30,р.1]. Однак, вже 18 липня 1891 р. А.Лабуле повідомив А.Рібо про дуже дружній прийом у російського міністра закордонних справ Н.Гірса й занепокоєність останнього відновленням Троїстого союзу та можливим приєднанням до нього Великої Британії [26,р.3-4].

Німецько-англійська угода щодо розмежування африканських володінь, візит Вільгельма II до Лондона й побоювання про приєднання Великої Британії до Троїстого союзу поглиблювало ізоляцію чи навіть кризу російської дипломатії. Хто як не потужна Середземноморська держава така як Франція могла стати природним партнером у відновленні російських перспектив у Балкансько-Чорноморському, а може й Східносередземноморському регіоні. Не дивно, що коли в червні 1891 р. франко-російські переговори перебували на стадії консультацій щодо тексту угоди після того, як французький представник генерал Буадефр запропонував щоб військова угода вступала в дію лише у випадку агресії Німеччини проти однієї із держав підписантів російський уповноважений генерал Обручев наголосив, що Росія підпише договір лише за умови підтримки майбутніми союзниками один одного у будь-яких інших частинах світу. Водночас, наголошувалось, що царський уряд був зацікавлений, насамперед, у підтримці Франції у випадку війни проти Австрії на Сході Європи [10,с.309-311].

Подальший перебіг франко-російських перемовин довів, що російський уряд хотів використати угоду із

Францією не лише задля протидії Австро-Угорщині на Балканах. Французький посол А.Лабуле доповідав А.Рібо про те, що міністр закордонних справ Росії Н.Гірс, у розмові з ним 5 серпня 1891 р. наполягав, що російський уряд хоче співпрацювати зі своїм партнером не лише щодо дотримання миру в Європі, тобто малася на увазі протидія Німеччині, але й у будь-якому іншому важливому регіоні світу. Як приклад називалися Єгипет, Китай і, звичайно, Османська імперія. До того ж, Н.Гірс наголошував, що протидіяти потрібно у випадку необхідності крім членів Троїстого союзу й іншим державам, котрі будуть "загрожувати миру" [29, р.8]. Таким чином, складалося враження, що антинімецький союз, який хотіла створити Франція, Росія намагалася перетворити у альянс спрямований, насамперед, проти Австрії та Великобританії.

Сама угода була оформлена у вигляді обміну листами між міністрами закордонних справ двох держав. Тому, вона отримала назву "угода Гірс-Рібо" [10, с.329]. 15/27 серпня 1891 року посол Росії у Франції А.Моренгейм передав листа Н.Гірса французькому міністру закордонних справ А.Рібо з узгодженим текстом договору [28, р.15-16]. В той же день французький дипломат надіслав листа у відповідь в якому підтверджував свою згоду та повторював текст, котрий містився у посланні його російського візаві. У першому пункті цього документу йдеться проте, що обидві країни будуть радитись між собою по кожному питанню, що загрожує загальному миру. У другій тезі наголошувалось, що у випадку, якщо одна з сторін буде під загрозою нападу, то учасники угоди мають домовлятися про відповідні та одночасні заходи необхідні для двох урядів [27, р.17-18].

Таким чином, остаточний текст російсько-французької угоди свідчить, що Франція погодилась на формулювання завдань співпраці між двома державами, котрі запропонувала саме Росія. Однак, безпосередня угода, котру дослідники міжнародних відносин охарактеризували лише як консультативний пакт була складена настільки абстрактно, що на даному етапі задовільняла обох партнерів. Вони враховували, що це лише перший крок, пробний камінь більш серйозних відносин, які кожна з країн хотіла, як ми знаємо, використати у власних інтересах. Франція шукала союзника проти Німеччини і цього їй було цілком достатньо у відносинах з Росією. Петербург, що не мав таких гострих суперечностей з Берліном, намагався повернути співпрацю

у бік забезпечення його політики на Балканах та "східному питанні" основою якого для Росії була проблема вирішення долі Чорноморських проток. Головними суперниками тут вже виступали Австро-Угорщина та Велика Британія. Остання не була членом Троїстого союзу, хоча коли починались перші перемовини про франко-російську співпрацю Париж прагнув домовитись щодо протидії саме цьому альянсу. Дослідження розвитку франко-російської співпраці у 90-х роках XIX ст. й впливу суперечностей навколо проблеми Проток на динаміку цього процесу – тема подальших досліджень.

1. Болдырев А.В. Черноморские проливы во внешней политике России на рубеже XIX – XX вв. Дис. на соиск. научн. степ. канд.ист.наук. – М., 2003. 2. Бушует С.К. А.М.Горчаков. – М., 1961. 3. Вестник Европы – 1885. – Кн.4. 4. Дегоев В.В. Внешняя политика России и международные системы: 1700-1918 гг. – М., 2004. 5. Славіч Б. Історія Балкан XVIII і XIX століття. – К., 2003. – Том.1. 6. Киняпина Н.С. Балканы и проливы во внешней политике России в конце XIX в. – М., 1994. 7. Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997. 8. Красный архив. – 1931. – Т.3(46). 9. Лаврова Т.В. Черноморские проливы как геополитическая проблема современных международных отношений. Дис. на соиск. научн. степ. докт. ист. наук. – М., 2001. 10. Манфред А.З. Образование русско-французского союза. – М., 1975. 11. Мурзаева Е.Ш. Англия и проблема объединения Болгарии (1878-1885 гг.). // Проблемы международных отношений в XIX-XX вв. Межвузовский сборник научных трудов. – Ленинград, 1980. 12. Нарочницкая Л.И. Россия и отмена нейтрализации Черного моря.1856-1871.– М.,1989. 13. Нарочницкая Л.И. Россия и национально-освободительное движение на Балканах. – М., 1979. 14. Оболенская С.В. Франко-прусская война и общественное мнение Германии и России.–М.,1997. 15. Пинон Рене. Черное море и вопрос о проливах // Проливы (Сборник). – М., 1923. 16. Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия). – М., 1999. 17. Русско-германские отношения. Секретные документы. – М., 1922. 18. Сборник договоров России с другими государствами.1856-1917.–М.,1952. 19. Сказкин С. Конец Союза трех императоров. – М., 1938. 20. Шмелева О.И. Политика Великобритании на Балканах в конце XIX века (1874-1897). Дис. на соиск. научн. степ. канд.ист.наук. – Рязань, 2004. 21. Тейлор А.Дж. Борьба за господство в Европе. 1848-1918 гг. – М.,1958. 22. Хвостов В.М. Проблемы истории внешней политики России и международных отношений в конце XIX – начала XX в. – М., 1977. 23. Хвостов В.М.История дипломатии. – М.,1963 – Т.2. 24. Clayton L. Britain and Eastern Question. – 1971. 25. Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. –Berlin, 1922-1927.- В.7. – № 1366 – Г.Бисмарк-Вильгельму II. 20 березня 1890. 26. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe.- P., 1918. – № 3. – Лабуле-Рібо. 18 липня 1891. 27. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe.- P., 1918. – № 18. – Рібо-Монрегейму. 27 серпня 1891. 28. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe.- P., 1918. – № 17. – Монрегейм -Рібо. 15/27 серпня 1891. 29. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe.- P., 1918. – № 7. – Лабуле-Рібо. 5 серпня 1891. 30. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe. – P., 1918. – №1. – Лабуле – Рібо. 24 серпня 1890. 31. Edwards A.D. Britain, Europe and the World 1848-1918. – L., 1979. 32. The art of the possible: Documents on Great Power Diplomacy, 1814-1914.-New-York,1996.

Надійшла до редколегії 12.10.08

С. Мотрук, канд. іст. наук

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ ст.

У статті розглядаються основні напрями зовнішньої політики Чеської Республіки, її місце та роль в системі міжнародних відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

The article deals with basic directions of foreign policy of Czech Republic, its place and role in the system of international relations at the end of XX – at the beginning of XXI cent.

Розпад чехословацької федерації та утворення суверенної Чеської Республіки (1993 р.) на тлі краху біполярного світу спричинили переосмислення її зовнішньополітичних пріоритетів. В нових умовах Чехія визначила основні напрями своєї зовнішньої політики, які випливали з головного магістрального курсу, проголошеного "оксамитовою революцією": євроінтеграція, повноправне включення до провідних євроатлантичних економічних, політичних, оборонних структур, розвиток співробітництва з державами Європейського Союзу, продовження взаємовигідних контактів з посткомуністичними країнами Центральноєвропейського регіону, врегулювання взаємин із сусідніми державами на широкій договірній основі, "схід-

ний напрям" (другорядний), пошук нових концепцій забезпечення національної безпеки, участь в міжнародних організаціях, зовнішня торгівля. В лютому 1999 р. Урядом країни була розроблена і затверджена Концепція зовнішньої політики ЧР, яка надалі періодично корегувалася та оновлювалася в контексті відповідних політичних реалій [30, с.6-7; 34, с.42-43].

Наукова актуальність даного дослідження зумовлена теоретичною значущістю його предмета та можливістю практичного застосування окремих висновків і узагальнень. Досвід зовнішньої політики Чехії зазначеного періоду має безперечний інтерес для розуміння сутності тих трансформаційних процесів, що відбувалися в